

Lina Rutkienė
STATYBOS TERMINIJOS DŪRINIAI:
FORMAVIMASIS IR RAIDA:
daktaro disertacija
Vilnius: Lietuvių kalbos institutas,
2021, 227 p.

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: <https://orcid.org/0000-0002-8679-3253>

2021 m. birželio 18 d. nuotoliniu būdu „Zoom“ platformoje buvo apginta Linos Rutkienės daktaro disertacija *Statybos terminijos dūriniai: formavimasis ir raida* (mokslinė vadovė dr. Albina Auksoriūtė).

Bet kurios mokslo srities istorinės terminijos tyrimai yra svarbūs ir reikalingi. Jie yra dabartinės terminijos tyrimų pagrindas. Norėdami išsiaiškinti, suprasti dabartinių terminų funkcionavimo mokslo kalboje aplinkybės, turime žinoti jų formavimosi ir raidos dalykus. Todėl be galo džiugu, kad sulaukėme dar vienos disertacijos iš terminologijos srities, kurioje atliktą tyrimą galima vadinti kompleksiniu, mat jis apima ne tik istorinę, bet ir dabartinę statybos terminiją, šiuo atveju vieną iš jos posistemų – terminus dūrinius. Be to, tai ir pirmą terminologijos disertaciją, kurioje į terminus dūrinius pasižiūrėta iš kognityvinės lingvistikos pozicijų.

Disertacijos „Įvadas“ pradedamas atskleidžiant temos aktualumą ir jos pasirinkimą lėmusias priežastis bei problemas. Nors lietuvių kalbotyroje ir terminologijoje dūriniai yra nemažai tyrinėti, tačiau „mokslinės statybos terminijos dūrinių posistemis atskirai nėra nagrinėtas“ (p. 12), išskyrus pa-

vienius vartosenai aktualius statybos terminus dūrinius. Vyraujančią darybinę, morfologinę ir norminamąją požiūrį į dūrinius praplėstų šių nagrinėjimas kognityvinės lingvistikos aspektu, išplėsią paties dūrinio sampratą ir papildančių dūrinių tyrimus. Hibridiniams dūriniams su klasikiniiais prepoziciniiais sietiniais kamienais, dažnai nukonkuruojantiems savakilmius terminus, šiuo metu reikia daugiau dėmesio. Čia keliamas ir probleminis bei diskutuotinas tarptautinių dūrinių sandų vertinimo ir įvardijimo klausimas.

Teigiama, kad „dūryba leidžia sukurti naujų, motyvuotų terminų“ (p. 13) ir taip išvengti jau funkcionuojančių žodžių daugiareikšmiškumo. Statybos terminijoje dūryba yra „produktyvus naujų terminų darybos būdas“ (p. 13). „Dūriniai, būdami trumpesni ir patogesni už dvižodžius terminus“ (p. 13), išreiškia postmodernistinę pasaulėjautą, iškeliančią patogumo ir ekonomijos principus kaip vienus svarbiausių.

Darbo tikslas – „atlikus XX–XXI a. statybos terminijos dūrinių keliasaspektų tyrimą, nustatyti šio posistemio raidos kryptis, dėsningumus ir tendencijas“ (p. 14). Tikslui pasiekti autorė išsikėlė penkis uždavinius: 1) aptarus teorinius dūrinių klausimus, įvertinti tikrųjų ir netikrųjų dūrinių santykį ir jo pokyčius statybos terminijoje; 2) išnagrinėti savakilmių ir hibridinių statybos terminijos dūrinių darybą, nustatyti savakilmių ir hibridinių dūrinių darybos skirtumus; 3) taikant kognityvinės lingvistikos propozicinių modelių teoriją, nustatyti baziniais žmogaus sąmonės konceptais paremtus kognityvinius propozicinius modelius, pagal kuriuos formuojama statybos terminijos dūrinių semantika; 4) statybos terminijos dūrinius suskirstyti į temines grupes, atskleidžiančias tam tikrą viso statybos mokslo vaizdo fragmentą; 5) nustatyti sintaksinius-semantinius statybos terminijos dūrinių sandų santykius (p. 14).

Šios disertacijos objektas – XX–XXI a. savakilmiai ir hibridiniai dūriniai (daiktavardžiai), einantys gimininiais statybos terminais. Statybos terminijos dūriniai surinkti iš 290 šaltinių, kurie labai įvairūs žanrinio atžvilgiu. Tai šviečiamojo pobūdžio knygelės, žodynai, žinynai, vadovėliai, pranešimų tezės, paskaitų medžiaga, monografijos, mokomosios knygos, mokslo žurnalai, mokslinių straipsnių rinkiniai, metodinė medžiaga, laikraščiai, daktaro disertacijos ir konferencijų medžiaga. Iš šių šaltinių rankiniu būdu išrinktas 6 181 statybos terminas dūrinys ir įtrauktas į *Microsoft Access* duomenų bazę.

Užsimindama apie darbo naujumą ir praktinę bei teorinę jo vertę, autorė teigia, kad „ši disertacija – tai pirmasis darbas, kuriame išsamiai, įvairiais aspektais nagrinėjamas statybos terminijos dūrinių posistemis,

atskleidžiama jo raida ir esama padėtis. Ji turėtų papildyti lietuvių terminologijos tyrinėjimus, būti naudinga sudarant naujus statybos terminus. Darbas taip pat galėtų būti naudingas statybos specialistams, rengiantiems standartus ir žodynus, mokslininkams, rašantiems terminologijos darbus. Disertacijai rengti surinktais naujais statybos terminijos dūriniais būtų galima papildyti Lietuvos Respublikos terminų banką“ (p. 17).

„Įvado“ gale, suformulavus ginamuosius teiginius, glaustai aprašius darbo struktūrą ir nurodžius jo aprobaciją, pereinama prie lingvistinės statybos terminų dūrinių analizės, kuriai skirti šeši skyriai. Paetapiui struktūriškai ir semantiškai aptardama statybos terminus dūrinius, autorė parodo išsamų jų formavimosi ir raidos vaizdą pradedant ikimoksliniu laikotarpiu (iki 1918-ųjų) ir baigiant šiandieną (2019-aisiais), „ne tik atskleidžia[ntį] statybos srities specifiką, parod[antį] intensyvią statybos mokslo raidą, bet ir bent iš dalies leidžia[ntį] spręsti apie lietuvių kalbos dūrybos polinkius, lietuvių kalbos ryšius su užsienio kalbomis, jų poveikį lietuvių kalbos terminijai ir apskritai apie mentalinius mąstymo modelius, tampančius sąvokų nominacijos pagrindu“ (p. 204).

Pirmame skyriuje „Bendrieji teoriniai dūrinių aspektai“, remiantis trimis požiūriais – susijusiu su žodžių daryba (kartu ir su morfologija), su kognityvine lingvistika, tiksliau, kognityvinių propozicinių modelių teorija, ir su sintakse, – nagrinėjama dūrinio samprata, aptariami dūrinio požymiai (ortografinis, fonologinis, sintaksinis ir semantinis). Turint pagrindu lietuvių ir užsienio tyrėjų įžvalgas apie darinius su klasikiais iš lotynų kalbos atėjusiais sietiniais kamienais, keliama ir gvildenama tikrųjų ir netikrųjų dūrinių problema, aiškinamasi, kokias gi pozicijas užima dūriniai įvairių kalbų ir įvairių mokslo sričių terminijoje.

Antrame skyriuje „Statybos terminijos dūrinių samprata ir šaltiniai“ nurodžius, kas disertacijoje laikoma statybos terminu dūriniu, aptariami jų atsiradimo šaltiniai. Autorės manymu, „statybos srities dūriniai neturi specifinių, išsiskiriančių atsiradimo ypatybių, jie atsiranda taip pat, kaip ir visų kitų sričių ir bet kokios darybos terminai“ (p. 32), būtent: terminologizuojant gyvosios ir bendrinės kalbos dūrinius, t. y. suteikiant jiems termininę reikšmę (semantinė daryba, arba terminologizacija), transterminologizuojant kitų dalykinių sričių dūrinius (vidinis skolinimasis, arba transterminologizacija), darant dūrinius naujadarus, iškilus poreikiui pavadinti naujas sąvokas (daryba), skolinantis gatavus dūrinius iš kitų kalbų (skolinimasis), verčiant dūrinius iš kitų kalbų (vertyba, visiškoji arba dalinė).

Trečiame skyriuje „Statybos terminijos dūriniai statybos mokslo raidos ir literatūros kontekste“ aptariama pagrindinė statybos literatūra, kuri suskirstyta „pagal pagrindinius Lietuvos statybos mokslo raidos etapus, sutampančius su statybos terminijos, taip pat ir dūrinių posistemio, raidos etapais“ (p. 37). Taip atskleidžiama, „kaip, plėtojantis statybos mokslui, veikiant istorinėms aplinkybėms, nuo stichiškų, sporadiškos darybos statybos terminijos dūrinių eita link šio terminų sluoksnio posistemio susiformavimo“ (p. 37).

Mokslinės statybos terminijos užuomazgos siejamos su liaudies terminija ir senaisiais raštais. Permainingame ir sunkiame laikotarpyje nuo XIX a. pr. iki 1918 m. išleistose šviečiamosiose lietuviškose knygėlėse vartota ir statybos terminų dūrinių. Jų dar aptinkama po spaudos draudimo panaikinimo pasirodžiusiose statybai skirtose knygėlėse ir ne specialiai statybai skirtuose, o kituose leksikografijos darbuose, pvz., J. Šlapelio sudarytame *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelyje* (1907).

1918–1940 m. – naujas statybos terminijos raidos tarpsnis, o 1918 m. žymi ne tik mokslinės statybos terminijos sistemos, bet ir dūrinių posistemio tikrąją pradžią. Po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo suintensyvėjo statybos veikla ir leidyba. Tarpukariu buvo išleista nemažai statybos srities vadovėlių, mokomųjų knygų, skelbta mokslinių straipsnių apie statybas, statybos mokslinių leidinių recenzijų, kuriose aptariami ir statybos srities leidiniuose vartojamos terminijos klausimai. Statybos terminus ilgą laiką kūrė ne terminologai profesionalai, o statybos specialistai. To laikotarpio statybos terminijos ir visos šios profesinės kalbos formavimuisi didelę reikšmę turėjo užsienyje studijavę ir (ar) dirbę statybos inžinieriai, kurie dirbo Lietuvoje, atliko reikšmingus mokslinius tyrimus, rašė straipsnius ir knygas, mokė jaunimą. Tai tokios išskirtinės asmenybės kaip Kazimieras Vasiliauskas, Jonas Šimoliūnas, Pranas Morkūnas, Anatolijus Rozenbliumas, Pranas Jodelė. Jų publikacijos dažniausiai buvo verstinės (versta iš vokiečių kalbos). Taigi, naujų dūrinių darybai pirmuoju Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpiu svarbi buvo vokiečių kalba, pasižyminti dūrinių gausa.

1940–1990 m. – statybos etapas, prasidėjęs SSRS okupavus Lietuvą. Sovietmečiu buvo leidžiama daug mokomųjų priemonių – vadovėlių, mokomųjų knygų, paskaitų konspektų, pasirodė ir pirmieji vienakalbiai statybos terminų žodynai. Nemaža kalbamųjų priemonių dalis arba buvo verčiama iš rusų kalbos, arba autoriai rašydami naudojos rusiška tos srities literatūra. Intensyvi statybos knygų leidyba laikoma teigiamu šio etapo reiškiniu, tačiau statybos terminai vertinami nevienareikšmiškai. Viena

vertus, pažymima, kad statybos srities literatūroje mažai vartojama skolinių, ieškoma atitikmenų lietuvių kalba, tačiau, kita vertus, lietuvių kalbos terminų darybą ima stipriai veikti rusų kalbos žodžių darybos sistema – gausėja rusų kalbos pavyzdžiu daromų dūrinių, rusiškų vertinių ir pan.

Paskutinis statybos literatūros etapas datuojamas 1990–2019 m. Pažymima, kad, vėlei atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, vykstant teigiamiems statybos sektoriaus pokyčiams, intensyviai rengiama ir leidžiama įvairiažanrė statybos literatūra, kuriami nauji statybos terminai. Pastarųjų taisyklingumui ir sistemiškumui svarbi tampa Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centro, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, Lietuvos standartizacijos departamento terminologinė veikla. Ypač sveikintina tai, kad disertacijos autorė čia drąsiai įžodina vieną iš kalbamuojų laikotarpiu tarpstančių blogybių Lietuvos mokslo padangėje, stabdančių lietuviškos statybos (ir, be jokios abejonės, ne vien tik jos! – *aut. past.*) terminijos kūrimąsi ir plėtojimą, – „mokslinių straipsnių, parašytų anglų kalba ir publikuotų anglakalbiuose žurnaluose, aukštesn[is] vertinim[as]“ (p. 48).

Ketvirtame skyriuje „Statybos terminijos dūrinių daryba“ statybos terminai dūriniai analizuojami darybos požiūriu. Aptarus savakilmio ir hibridinio dūrinio sampratą bei probleminius aspektus, atskirai rašoma apie savakilmių (tikrųjų ir netikrųjų) ir hibridinių (tikrųjų ir netikrųjų) statybos terminijos dūrinių darybą. Visi šie dūriniai analizuojami chronologiškai – nuo 1918 m. mokslo populiarinamojoje literatūroje iki 2019 m. vartotų dūrinių, t. y. dūrinių daryba aptariama pagal statybos terminijos raidos etapus. Taip nuosekliai nagrinėjami keturių laikotarpių – (1) iki 1918 m., (2) 1918–1940 m., (3) 1940–1990 m. ir (4) 1990–2019 m. – statybos terminų dūrinių darybos tipai ir būdingosios ypatybės bei raidos tendencijos. Kreipiamas dėmesys į savakilmių dūrinių kamieno, giminės ir galūnės bei jungiamojo balsio parinkimo, taip pat hibridinių dūrinių skolinčių sandų kilmės klausimą.

Penktame skyriuje „Statybos terminijos dūrinių sintaksiniai-semantiniai santykiai“ statybos terminai dūriniai nagrinėjami sintaksiniu-semantiniu požiūriu. Iš pradžių išdėstomas lietuvių ir užsienio kalbininkų požiūris į dūrinių kaip į sintaksinį-semantinį darinį, toliau pateikiama statybos terminų dūrinių klasifikacija pagal juos sudarančių sandų sintaksinius-semantinius santykius. Atskirai aptariami determinatyviniai, arba prijungtiniai, ir kopuliatyviniai, arba sujungtiniai, dūriniai. Kadangi pirmųjų dūrinių priklausomasis sandas apibrėžia pagrindinį, jie smulkiau skirstomi į šešias grupes – atributinius, objektinius, aplinkybinius, kompletyvinius, lyginamuosius,

subjektinius dūrinius. Šių grupių viduje dūriniai aptariami atsižvelgiant į tai, koks dalykas nurodomas priklausomuoju sandu. Antrųjų dūrinių sandų santykiai smulkiau neskirstomi, mat abu sandai yra lygiaverčiai.

Šeštame skyriuje „Statybos terminijos dūrinių teminės grupės kognityviniu požiūriu“, remiantis propozicinėmis struktūromis, sudarančiomis dūrinio semantikos pagrindą, ir leksiniais-semantiniais požymiais, statybos terminai dūriniai skirstomi į temines grupes. Taip „pristatoma dūriniais žymimų statybos pavadinimų sistema ir kognityviniai modeliai, pagal kuriuos šios sistemos vienetai susiformuoja“ (p. 126).

Kalbant apie dūrinius aktualus tampa vieno svarbiausių kognityvinės lingvistikos terminų – *koncepto* (minimaliojo žmogiškosios patirties vieneto) – terminas. Kognityviniu požiūriu, dūrinyje matytinas „bazinių, žmonėms, nepriklausomai nuo jų kalbos, bendrų konceptų, sudarančių propozicinę struktūrą, ryšys“ (p. 202). Vykstant dūrybai konceptus jungia predikatai, pvz.: BŪTI, BŪTI SU, BŪTI NAUDOJAMAM, BŪTI DALIMI, BŪTI BŪDINGAI, BŪTI PADARYTAM IŠ, VEIKTI SU. Tokios konceptų sąjungos vadinamos propozicijomis, arba propozicinėmis struktūromis. Tiriemieji statybos terminai dūriniai yra priskiriami keturioms konceptualiosioms sritims (ŽMONĖMS, GAMTAI, ABSTRAKTIEMS REIŠKINIAMS, ARTEFAKTAMS), nustatomi jose vyraujantys konceptai. Tų konceptualiųjų sričių pavadinimais einantys statybos terminai dūriniai dar skirstomi smulkiau į temines grupes, o šių viduje aptariami joms priskirtų pavadinimų semantikos pagrindą sudarantys kognityviniai propoziciniai modeliai.

Disertacijos pabaigoje pateikiamos išsamios tyrimo išvados, 290 pozicijų šaltinių ir 165 pozicijų keliakalbės literatūros sąrašai.

Svarbu pažymėti tai, kad disertacijoje autorė nevengia aptarti įvairius probleminius statybos terminijos dūrinių atvejus, svarstyti ir kelti hipotezes. Akivaizdu, kad ji gerai teoriškai pasirengusi dirbti mokslinį darbą.

Linos Rutkienės daktaro disertacija *Statybos terminijos dūriniai: formavimasis ir raida* yra stipri ne tik analitiniu, bet ir mokslinio stiliaus, taisyklingos, aiškos, sklandžios kalbos, nuoseklaus minčių dėstymo atžvilgiu. Ji brandus grūdas į lietuvių terminologijos tyrimų aruodą.

Gauta 2021-10-01

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas palmira.zemleviciute@lki.lt